

зазначити, що особливістю виховного процесу в Павлиській середній школі була націленість на „випередження” – перспективність виховання. На прикладі початкової школи ми бачимо, що педагогічний колектив намагався утвердити в свідомості молодших учнів „дорослість думки” й „зрілість духу”, прищепити їм низку якостей та навичок, які вкрай необхідні в підлітковому віці та дорослому житті: „Багато з того, що я намагався зробити в роки дитинства моїх вихованців, звичайно, не треба було б робити, якби людина все життя лишалася дитиною. На гіркому досвіді своїх товаришів, та й на власному, на численних помилках я переконався: одно з великих лих шкільного виховання – забуття того, що дитина перестає бути дитиною” [5, с.291-292].

У рамках цієї статті ми проаналізували роботу педагогічного колективу Павлиської середньої школи з формування культури здоров'я молодших школярів. Подальшого дослідження потребує система валеологічної роботи з учнями середньої та старшої школи. На нашу думку, цей досвід має знайти відображення у практиці роботи сучасної школи та під час підготовки майбутніх учителів до здоров'язберігаючого та здоров'яформуючого виховання молоді.

Список використаних джерел та літератури:

1. Гаркуша Н. С. Воспитание культуры здоровья школьников в деятельности классного руководителя : дис... канд. пед. наук : 13.00.01 / Гаркуша Наталья Сергеевна. – Белгород, 2007. – 259 с.
2. Сухомлинський В. О. Серце відаю дітям / Сухомлинський В.О. // Вибр. тв. : в 5-ти т. – К. : Рад. шк., 1977. – Т. 3. – С. 7–279.
3. Сухомлинський В. О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості / Сухомлинський В. О. // Вибр. тв. : в 5-ти т. – К. : Рад. шк., 1976. – Т. 1. – С. 55–206.
4. Сухомлинська О. В. Навчання і здоров'я дитини / Сухомлинська О. В. // Педагогіка та психологія : зб. наук. праць. – Х. : ХДПУ, 2000. – Вип. 10, Ч. 3. – С. 75–77.
5. Сухомлинський В. О. Народження громадянина / В. О. Сухомлинський // Вибр. тв. : в 5-ти т. – К. : Рад. шк., 1977. – Т. 3. – С. 283–582.

Анотація

М.И.Карпенко

В.Сухомлинский про проблему формирования культуры здоровья учеников начальной школы

В статье рассматриваются содержание, формы и методы формирования культуры здоровья младших школьников в опыте работы Павлышской средней школы.

Ключевые слова: *здоровье, культура здоровья, формирование культуры здоровья школьников, содержание, формы и методы воспитания культуры здоровья младших школьников.*

Summary

M.I.Karpenko

V.O.Sukhomlyns'kyi about the Problem of Forming of Primary School Pupils' Health Culture

In the article the context, types and methods of primary pupils' health culture education, based on work experience at Pavlytska secondary school are scrutinized.

Key words: *health, health culture, context, types and methods of primary pupils' health culture education.*

Дата надходження статті:

„1” вересня 2011 р.

УДК 37.022(477)+37(09) Сухомлинський

О.В.КИРЛАН,

здобувач

(м.Тернопіль)

Шляхи формування асоціативного мислення молодших школярів на уроках рідної мови в педагогічній спадщині В.О.Сухомлинського

У статті обґрунтовано актуальність проблеми формування асоціативного мислення молодших школярів на уроках рідної мови в педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського. Автор вказує на те, що асоціативне мислення учнів формується такими шляхами: забезпеченням взаємозв'язку чуттєвого і логічного елементів пізнання; проведенням уроків мислення на природі (через активне, самостійне виконання школярами розумових дій, формування дійових знань та проведення спостережень серед природи, яка є джерелом розумового розвитку дитини); стимулюванням інтелектуальних почуттів та пізнавального інтересу учнів; врахуванням індивідуальних особливостей кожної дитини.

Ключові слова: *асоціативне мислення молодших школярів, В. О. Сухомлинський, уроки мислення на природі, чуттєве та логічне пізнання, пізнавальний інтерес, індивідуальні особливості дитини.*

Планування уроку – це планування мислення учнів

В. О. Сухомлинський

Постановка проблеми в загальному вигляді... В умовах особистісно орієнтованого навчання у центрі освітньої навчальної системи стоїть дитина з її потребами, нахилами, здібностями. Тому пріоритетним завданням навчання у початковій школі має бути не лише формування в учнів

певної суми знань, загальнонавчальних умінь та навичок, а й забезпечення подальшого становлення особистості дитини, розвиток її розумових здібностей, і в першу чергу навчити дітей самостійно та творчо мислити. Принцип асоціативного мислення пов'язаний зі створенням і актуалізацією зв'язків між уявленнями, завдяки яким одне уявлення або поняття викликає інші. Одним із основних питань асоціативної теорії було питання про репродукування ідей, тому її нерідко називають теорією репродуктивного мислення. Мова й мовлення є одним із засобів мислення, розуміння. Прагнення оптимізувати навчально-виховний процес зумовило появу нових і вдосконалення кращих педагогічних технологій, що використовувалися до цього часу.

З огляду на зазначене цінними є теоретичні положення та практичні здобутки Василя Олександровича Сухомлинського у галузі розумового виховання учнів, який прагнув, щоб початкова школа стала „школою мислення, фундаментом творчих розумових сил учнів” [10, с.2]. Василь Олександрович багато уваги приділяв поліпшенню мовної грамотності учнів, вихованню любові до слова. Мовну культуру людини вважав дзеркалом духовної культури. Педагог не раз говорив, що мова – то бездонна криниця, але треба дбати, щоб вона завжди була чистою і щоб багатство рідної мови було відкрито для дітей з перших кроків їхнього шкільного життя [11, с.8].

Аналіз досліджень і публікацій... Вражає діапазон ідей мудрого педагога, що стали джерельною базою для багатьох дисертаційних досліджень: „Виховання школярів засобами народної педагогіки у творчій спадщині В. О. Сухомлинського” (Петрук Л. П., 1994), „Проблема педагогічної майстерності вчителя у творчій спадщині В. О. Сухомлинського” (Луцок А. М., 1996), „Проблема патріотичного виховання підлітків у педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського” (Кіндрат В. К., 1998), „Виховання моральних цінностей молодших школярів у педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського” (Семез А. Л., 1998), „Лінгводидактична спадщина В. О. Сухомлинського” (Мамчур Л. І., 1998), „Виховання школярів засобами слова у творчій спадщині В. О. Сухомлинського” (Ткаченко Г. М., 1999), „Формування творчої особистості молодшого школяра в педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського” (Бондаренко Г. Л., 1999), „Педагогічне забезпечення успіху в навчанні молодших школярів у творчій спадщині В. О. Сухомлинського” (Ткачук Л. В., 2001) „Дидактичні проблеми загальноосвітньої школи у педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського” (Антонець М. Я., 2008) та ін.

У 90-і роки ХХ ст. в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини створено науково-дослідну лабораторію „В. О. Сухомлинський і школа ХХІ ст.” (керівник В. Г. Кузь), яка є членом Української асоціації імені Василя Сухомлинського.

Формулювання цілей статті... Мета статті – обґрунтувати шляхи формування асоціативного мислення молодших школярів на уроках рідної мови в педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського.

Виклад основного матеріалу... Асоціативність властива майже всім видам пізнавальної діяльності – мисленню, пам'яті, уяві. Асоціації трактуються як зв'язок між окремими нервово-психічними актами (уявленнями, думками, почуттями), внаслідок якого одне уявлення, почуття, образ, особа та ін. викликає в пам'яті інше. Використання асоціацій для виявлення особливостей різних психічних процесів широко застосовується у сучасній психології. Загальноновизнаним є асоціативний експеримент, запропонований швейцарським психологом К. Юнгом. Методика стоїть перед необхідністю розробки технологій, які мали б виразну спрямованість на розвиток асоціативно-образного мислення і творчості школярів.

У своїх працях В. О. Сухомлинський розкриває різні джерела розумового розвитку дітей. Важливим серед них вважає природу, оскільки краса природи загострює сприймання і пробуджує мислення дітей. „Першоджерело розуму, думки, мислення – у навколишньому світі, в тих явищах, які людина бачить, пізнає, які викликають у неї інтерес” [13, с.178].

Сформувані „учня-мислителя”, на думку В. О. Сухомлинського, означає навчити дитину здобувати знання, тобто „відкривати істину, відповідати на запитання” [10]. Педагог неодноразово підкреслював, що знання мають засвоюватися під час активного, самостійного виконання учнями мислительних операцій – порівняння, аналізу, синтезу, абстрагування, узагальнення та конкретизації: „Я ставив мету: зафіксувати у свідомості дітей яскраві картини дійсності, домагався того, щоб процеси мислення протікали на основі живих, образних уявлень...” [4, с.64]. Цим вчитель готує необхідну психологічну основу для формування дійових знань.

В. О. Сухомлинський багато уваги приділяв поліпшенню мовної грамотності учнів, вихованню любові до слова. Мовну культуру людини вважав дзеркалом духовної культури [11, с.8]. Педагог не раз говорив, що мова – то бездонна криниця, але треба дбати, щоб вона завжди була чистою і щоб багатство рідної мови було відкрито для дітей з перших кроків їхнього шкільного життя [5, с.505].

У багатьох працях В. Сухомлинського („Слово рідної мови”, „Джерело невмирущої криниці”, „Рідне слово”, „Слово про слово”, „На трьох китах”) знаходимо відповіді на актуальні питання: як

навчити дитину сприймати, розуміти слово і вдало використовувати його в усному й писемному мовленні. На обговорення колег Василем Олександровичем виносилися такі теми: „Про дотримання єдиного мовного режиму”, „Про поліпшення грамотності учнів”, „Слово як засіб творчості на уроках”, „Орфографічний режим у школі”, „Про рівень знань учнів з мови та перевірку учнівських зошитів”, „Про заходи щодо покращення грамотності учнів з мови і знань з літератури”, „Про хід перебудови викладання мови”.

Творча спадщина В. О. Сухомлинського є актуальною для навчання рідної мови в сучасних умовах функціонування національної системи освіти й виховання в Україні. Особливої уваги потребує проблема розвитку мислення молодших школярів. Розглянемо основні шляхи формування асоціативного мислення учнів початкових класів на уроках рідної мови, виділені у творчій спадщині видатного педагога – забезпеченням взаємозв'язку чуттєвого і логічного елементів пізнання; проведенням уроків мислення на природі (через активне, самостійне виконання школярами розумових дій, формування дійових знань та проведення спостережень серед природи, яка є джерелом розумового розвитку дитини); стимулюванням інтелектуальних почуттів та пізнавального інтересу учнів; врахуванням індивідуальних особливостей кожної дитини.

Характерною особливістю дитячого мислення є те, що воно тісно пов'язано з яскравими предметами і явищами. Учений-педагог конкретизував свою думку так: „Дитина мислить образами. Це означає, що, слухаючи, наприклад, розповідь учителя про подорожі краплини води, вона малює в своїй уяві і срібні хвилі вранішнього туману, і темну хмару, і гуркіт грому, і весняний дощ. Чим яскравіші всі уявні ці краплини, тим глибше осмислює вона закономірність природи” [14, с.33].

Перші уроки мислення мають починатися не в класі, не перед класною дошкою, а серед природи. Це не відхід від уроків, не втеча від книг, підручників. Навпаки, уроки серед природи у „школі радості” збагачували, поглиблювали знання учнів, розширювали їх кругозір. Тут стає дітям у пригоді малювання. „Процес навчання письма й читання буде легким, якщо грамота стане для дітей яскравим, захоплюючим шматком життя, сповненим яскравими образами, звуками, мелодіями. Те, що дитина повинна запам'ятати, насамперед має бути цікавим. Навчання грамоти треба тісно пов'язувати з малюванням” [12, с.79]. Кожна літера у свідомості дитини пов'язується з наочними образами, тому легко запам'ятовується і все слово, і кожна літера („...крапелька роси висить на стеблині трави, – так він уявляє літеру Р. – Скоро вона скотиться на землю...” [12, с.81]).

В. Сухомлинський учив дітей замислюватися над словом: що воно означає і коли його краще вживати. Для цього вже в початкових класах учні мали записну книжечку – „Словесну скриньку”. До неї занотовували слова, які здавалися цікавими чи незрозумілими. Вчитель потім пояснював дітям значення або емоційне забарвлення слова. У „Словесну скриньку” вміщувалися також звороти, фрази, речення, що сподобалися учневі [12, с.194].

Щотижня кілька уроків у його початковій школі були присвячені спостереженням. В. Сухомлинський називав їх „подорожами до джерел думки й рідного слова”. „Це було безпосереднє спілкування з природою, без якої криниця розумових сил і нервової енергії дитини швидко б збідніла” [12, с.71]. Спостереженню як методу пізнання природи видатний педагог надавав великого значення. Саме тому, визначаючи основні завдання, які стоять перед початковою школою, він писав, що „...початкова школа насамперед повинна навчити вчитися” молодшого школяра.

Досвід роботи В. О. Сухомлинського та його співробітників підтвердив, що мислення дітей, які читають „Книгу природи”, має чудову властивість: „оперуючи абстрактними поняттями, дитина в думці звертається до тих уявлень, образів і картин, на основі яких ці поняття сформувалися” [10, с.15]. Організуючи роботу з дітьми, учений передусім піклувався про розвиток їхнього мислення і мовлення, для чого використовував красу навколишнього: серед природи, багатой на живі образи, легше думати, краще фантазувати, швидше добирати слова з найтоншими відтінками. „Я прагнув, щоб перш ніж розгорнути книжку, по складах прочитати перше слово, діти прочитали сторінки найпрекраснішої у світі книги – книги природи” [14, с.33].

Слово повинно ввійти в душу дитини, стати її надбанням. Василь Олександрович водив дітей до лісу, в поле, на берег річки, де вони, побачивши і переживаючи надзвичайну красу природи, сприймали найтонші відтінки слова, через які ця краса залишалася в їхніх душах. У них з'являлося бажання передати свої почуття в маленьких творах про природу. „Ці твори – найважливіша форма роботи з розвитку мови і думки” [12, с.202]. У всебічному розвитку особистості важливою є участь учнів у написанні різноманітних творчих робіт: творів-перевтілень („Я – людяність”, „Я – милосердя”, „Я – краплинка роси”), творів асоціативного характеру, творів-роздумів.

Вагоме місце у роботі з дітьми посідала казка [1; 3; 10; 12]. В. Сухомлинський вважав, що без казки – живої, яскравої, яка заволоділа б свідомістю і почуттям дитини, – неможливо уявити мислення і дитячого мовлення як певного ступеня людського мислення і мови. Сприймаючи казкові образи, дитина вчиться мислити, казка – перший крок до абстрактного, до моральних роздумів і суджень [16, с.147]. „Під впливом почуттів, що пробуджуються казковими образами, дитина вчиться мислити словами. Без казки – живої, яскравої, що оволоділа свідомістю і почуттями дитини, – неможливо уявити дитячого мислення і дитячої мови як певного ступеня людського мислення і мови” [12, с.177]. „Досить дитині подивитися на новий предмет, як він уже пов’язується в її свідомості з іншим предметом, народжується фантастичне уявлення, дитяча уява вирає, думка тріпоче, очі загоряються, мова тече плавним потоком” [12, с.180].

Лірична творчість – найвищий ступінь мовної культури, яка виражає сутність людської культури. Педагог переконував, що поетична творчість доступна кожному і не є привілеєм особливо обдарованих, що вона – таке саме закономірне явище, як малювання, адже малюють усі, через це проходить кожна дитина. „Краса слова найяскравіше втілена в поезії, – писав В. О. Сухомлинський. – Захоплюючись віршем чи піснею, діти немовби чують музику слова. В кращих віршах поетичне слово розкриває найтонші емоційні відтінки рідної мови. Завдяки цьому дітям хочеться запам’ятати вірш” [12, с.210].

Типовим для великої кількості вчителів початкових класів є переконання в тому, що заучування правил є їх знанням. На цьому вони будують контроль на уроках рідної мови. В. О. Сухомлинський переконливо спростовує правильність такої позиції. Досвідчені вчителі починають не із заучування правила, а з виконання „правильної” системи вправ, метою якої є аналіз фактів живої мови. „В початкових класах ми взагалі не допускаємо заучування правил... Процес вправління не може бути обмежений часом, визначеним у програмі, а триває доти, поки по численних фактах живої мови учні з кожним новим уроком дедалі глибше осмислювали суть правил і поступово запам’ятовували їх” [10, с.17].

„Урок, – писав В. Сухомлинський, – це перш за все конкретні діти... Якщо б вчитель не знав, які у нього діти, хто його буде слухати на уроці, він не міг би підготуватися до заняття”. Педагог закликав вчителя вивчати індивідуальні особливості кожної дитини. Василь Олександрович радив умовно поділяти клас на 3-4 групи, краще на 3, за розумовими здібностями учнів, рівнем їх розвитку. І працювати з певною групою відповідно до цих критеріїв (діти про поділ не знали). Кожен учень повинен мати якийсь успіх у навчанні, кожна дитина має відчувати радість від досягнення результатів [16, с.190].

Школа мислення, школа під блакитним небом, школа радості – так називав свою освітню систему В. Сухомлинський. Створена ним школа виховання творчої особистості стала відомою у всьому світі, а його методика виховання серцем – дороговказ для педагогіки другої половини ХХ – початку ХХІ ст. і майбутніх поколінь. Мислення, безумовно, процес суто індивідуальний. Водночас товариське спілкування, обмін інформацією, спільна навчальна діяльність не можуть не впливати на хід мислення школярів на уроці.

Багаторічна і цілеспрямована робота з відвідування й аналізу уроків давала В. О. Сухомлинському обширний матеріал для теоретичних узагальнень, дозволила в подальшому сформулювати ряд положень, які лягли в основу його дидактичної концепції [4, с.6].

Висновки... Аналіз педагогічної спадщини В. О. Сухомлинського та досвід упровадження його дидактико-методичної системи дав змагу встановити, що асоціативне мислення учнів формується такими шляхами: забезпеченням взаємозв’язку чуттєвого і логічного елементів пізнання; проведенням уроків мислення на природі (через активне, самостійне виконання школярами розумових дій, формування дійових знань та проведення спостережень серед природи, яка є джерелом розумового розвитку дитини); стимулюванням інтелектуальних почуттів та пізнавального інтересу учнів; врахуванням індивідуальних особливостей кожної дитини.

Творче осмислення спадщини видатного українського педагога й методиста збагачує досвід роботи над словом на уроках української мови. Заглиблюючись у його поради, побажання, переконуєшся, що кращої методики навчання рідної мови, як у Василя Олександровича Сухомлинського, по суті, на сьогодні немає.

Список використаних джерел та літератури:

1. Божок В. Іскра живої думки. Використання творчості В. Сухомлинського для виховання учнів засобами художнього слова / Віра Божок // Початкова освіта. – 2008. – № 23–24. – С. 8–13.
2. Борисовский А. М. В. А. Сухомлинский: кн. для учащихся / А. М. Борисовский. – М. : Просвещение, 1985. – 128 с.
3. Бровченко Л. Ф. Насамперед – учитель / Л. Ф. Бровченко. – К. : Знання, 1986. – 48 с.
4. Василенко В. А. Проблема совершенствования урока в педагогическом наследии В. А. Сухомлинского : [моногр.] / В. А. Василенко. – Кировоград, 1999. – 84 с.

5. Історія української школи і педагогіки: хрестоматія / уклад. : О. О. Любар; за ред. В. Г. Кременя. – К. : Знання, 2005. – 767 с.
6. Марченко О. Г. Проблема розумового виховання особистості в педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського у світлі формування критичного мислення [Електронний ресурс] / О. Г. Марченко ; Харківський університет Повітряних Сил. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/ppmb/texts/2007-07/07mogfkm.pdf (10.07.08). – Назва з екрану.
7. Наумов М. Філософсько-педагогічні ідеї В. Сухомлинського [Електронний ресурс] / М. Наумов. – Режим доступу: <http://osvita.ua/school/theory/245> (05.02.2008). – Назва з екрану.
8. Психологія: підручник / [Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.] ; за ред. Ю. Л. Трофімова. – [2-ге вид., стереотип.]. – К. : Либідь, 2000. – 558 с.
9. Родчанин Е. Г. Гуманист. Мыслитель. Педагог: об идеалах В. А. Сухомлинского / Е. Г. Родчанин, И. А. Зязюн. – М. : Педагогика, 1991. – 112 с.
10. Скірка Г. М. Василь Сухомлинський про особливості навчання шестиліток [Електронний ресурс] / Г. М. Скірка. – Режим доступу: http://otherreferats.allbest.ru/pedagogics/00053885_1.html (05.09.2006). – Назва з екрану.
11. Спогади про Сухомлинського / упор. С.П. Заволока. – К. : Рад. шк., 1990. – 223 с.
12. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : в 5 т. Т. 3 : Серце віддаю дітям ; Народження громадянина ; Листи до сина / В. О. Сухомлинський. – К. : Рад. шк., 1977. – 670 с.
13. Сухомлинський В. О. Батьківська педагогіка / В. О. Сухомлинський. – К. : Радянська школа, 1978. – 263 с.
14. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : в 5 т. Т. 5. Школа і природа / В. О. Сухомлинський. – К. : Рад. школа, 1977. – 549 с.
15. Хрестоматія з української класичної педагогіки: К. Ушинський, С. Русова, А. Макаренко, Г. Ващенко, В. Сухомлинський: [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / уклад. В. П. Кравець, О. І. Мешко. – К. : Грамота, 2008. – 768 с.
16. Этюды о В. А. Сухомлинском. Педагогические апокрифы : сост., предисл., послеслов., коммент. О. В. Сухомлинской. – Б. м. : Акта, 2008. – 432 с.

Анотація

О.В.Кырлан

Пути формирования ассоциативного мышления младших школьников на уроках родного языка в педагогическом наследии В.А.Сухомлинского

В статье обоснована актуальность проблемы формирования ассоциативного мышления младших школьников на уроках родного языка в педагогическом наследии В. А. Сухомлинского. Автор указывает на то, что ассоциативное мышление учащихся формируется такими путями: обеспечением взаимосвязи чувственного и логического элементов познания; проведением уроков мышления на природе (через активное, самостоятельное выполнение школьниками мыслительных действий, формирования действенных знаний и проведения наблюдений среди природы, которая является источником умственного развития ребенка); стимулированием интеллектуальных чувств и познавательного интереса учащихся; учетом индивидуальных особенностей каждого ребенка.

Ключевые слова: ассоциативное мышление младших школьников, В. А. Сухомлинский, уроки мышления на природе, чувственное и логическое познание, познавательный интерес, индивидуальные особенности ребенка.

Summary

O.V.Kyrlan

Ways of forming associative thinking of junior pupils during the lessons of mother tongue in the pedagogical heritage of V.O.Sukhomlyns'kyi

Actuality of the problem of forming associative thinking of junior pupils during the lessons of mother tongue in the pedagogical heritage of V.O.Sukhomlyns'kyi is proved in the article. The author points out that associative thinking of pupils is formed in the next ways: providing the interconnection of sensual and logical elements of cognition; giving the outside thinking lessons (through active and individual accomplishment of mental actions by pupils, through forming active knowledge and through conducting observations in nature, which is the source of mental development of a child); stimulating intellectual feelings and cognitive interest of pupils; considering individual peculiarities of every child.

Key words: associative thinking of junior pupils, V.O.Sukhomlyns'kyi, outside thinking lessons, sensual and logical cognition, cognitive interest, individual peculiarities of a child.

Дата надходження статті:

„31” серпня 2011 р.